

4. Гілевiч, Н. Па чужых узорах. Танка i гексаметры [Электронны рэсурc] / Н. Гілевiч // Дзеяслоў. – Рэжым доступу: <http://dziejaslou.by/old/www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/Gilevich102ec.html?OpenDocument>. Дата доступу: 20.03.2018.
5. Круглы год. Хоку беларускiх паэтаў [Электронны рэсурc] / У. Адамчык [i iнш.]. – Рэжым доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=597932>. – Дата доступу: 16.03.2018.
6. Крушына, Р. Хай-кай [Электронны рэсурc] / Р. Крушына. – Рэжым доступу: <http://karotkizmest.by/беларуская-літаратура/рыгор-крушына/рыгор-крушына-хай-кай.html>. – Дата доступу: 06.03.2018.
7. Сiбата, К. Вершы Максіма Багдановiча як «япанiзм» у беларускай літаратуры [Электронны рэсурc] / К. Сiбата // Электронная бiблiятэка БДУ. – Рэжым доступу: <http://elib.bsu.by/bitstream>. Дата доступу: 20.03.2018.
8. Сiучыкаў, У. Высакосны год : хоку i танка [Электронны рэсурc] / У. Сiучыкаў. – Рэжым доступу: http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=4247&lang=EN. – Дата доступу: 25.04.2018.
9. Танк, М. Збор твораў : у 13 т. / М. Танк / НАН Беларусi, Ін-т літаратуры iмя Я. Купалы. – Мiнск : Беларус. навука, 2006–2012. – Т. 6 : Вершы (1983–1995). – 2008. – 454 с.

Шабоўiч М. В. (Мiнск, Беларусь)

АКАЗІЯНАЛЬНЫЯ ЛЕКСЕМЫ Ё КНІЗЕ ПАЭЗІІ РЫГОРА СІТНІЦЫ «ТОК»

У гэтым годзе пабачыла свет кніга самабытнага беларускага мастака і паэта Рыгора Сітніцы «Ток» [2]. Кніга цікавая і мастацкімі знаходкамі, і афармленнем, і далікатным абыходжаннем з мовай, якая ў прэзаіра уральная, піввучая, ёмка, сакавітая, нібы падслуханая ў народа. Што дзіўна, паэта не так часта звяртаецца да індывідуальнай словатворчасці, відаць, лічачы, што беларуская літаратурная мова і без таго можа дакладна перадаць назвы прадметаў, якасцей, дзеянняў і іх адценні. Тым не менш, намі адзначана пэўная колькасць аўтарскіх лексем, на якіх мы і спынімся ў дадзенай працы.

З аказіянальных назоўнікаў звяртаюць на сябе ўвагу найперш лексемы першаснежка, яблыкапад і дзівасловы: А я і быліняю цішаю верш гэты вышыю, Першаснежкам журбу сваю зацерушу... [2, с. 116; Давай загадаем наіўна пад яблыкапад, *Каб некалі зноўку нам разам вярнуцца с роду*... [2, с. 9]; Урастаючы ў час і ў зямлю, Ён забыўся, як некалі чуў Дзівасловы кахай люблю... Дзеясловы жадаю, хачу... [2, с. 34]. Калі першыя два словы ўтвараюць смадана-нульсуфіксальным спосабам, то апошнія – шляхам зрашчэння на ўзр. назоўніка дзясловы. Не выпадкова аўтар ужывае побач і гэтую лексему, чым актуалізуе дэрывацыйную структуру наватвора. У прыведзеным кантэксце згаданыя назоўнікі сваёй семантыкай набліжаюцца да антонімаў. Што да лексем яблыкапад, то варта зазначыць, што яна не новая ў паэтычным маўленні. Прынамсі, у рускай паэзіі яе ужываў Андрэй Вазнясенскі: Яблоки падали. Плакали лабухи. Яблоко было – предло лотай! Я на коленях брал эти яблоки яблокопада, яблокопада... Я хохотал под яблокопадом [1, с. 146]. З беларускіх паэтаў яе выкарыстоўвалі К. Камейша, А. Касцюк, В. Аксак і інш.

Вельмі часта аўтар звяртаецца да лексемы відзежа, якая хутчэй дыялектная, чым аказіянальная: Але вярэдзіца памяць колішніх дзён відзежы... [2, с. 22]; Хоць у відзежах шчаснай даўніны Не адшукаць таго, што час панішчыў... [2, с. 27]; І як відзежа – сон мільгне, і праміне Усё, што я пражыў, што пражыло мяне... [2, с. 67]; Хто мы ёсць цяпер – жыхары відзеж... [2, с. 86]; Бо куды і навошта – у ноч, у відзежу, у *дым?*... [2, с. 137]; І, як рэха нашай атлантыды, Праплывуць відзежы дарагія... [2,

с.141]. Як вынікае з прыведзеных кантэкстаў, семантычна гэтае слова стаіць у адным радзе з лексэмамі мроя, прывід, міраж (рус. виденье).

Па-свойму цікавыя наватворы-кампазіты дрэвамашыналюдзі і садомагомора, якія маюць зборнае значэнне, роўнае суме значэнняў кампанентаў, і ўтвораны шляхам зрашчэння: І лянвы вешер варушыў, нібы смецце, парэшткі нейкіх падзей; І аднекуль узнікла процьма пачварных дрэвамашыналюдзеяў... [2, с. 85]; Сярожа, паслухай, ну як там табе За межамі нашай садомагаморы? [2, с. 182]. Аказіянальнае адценне маюць такія назоўнікі, як медсятрыца і заўсёдніца, утвораныя адпаведна ад медсястра і заўсёднік: І развіднее сутонне журбы у шпітальнай палаце, каб Сум мой упарты прымусяў сябе канчаткова скарыцца Лекам чароўным, што цха прасвечваюцца з-пад халаціка У маладзенькае медсястрыцы [2, с. 56]; У начным цягніку неістотна якога кірунку, Не шукаючы ў чарцы ні іскіны, ні паратунку Ад дарожнай маркоты – заўсёдніцы гэтых падстаў і нагодаў... Пазіраць у вакно... [2, с. 96]. Першы дэрыват мае памяншальна-ласкальнае значэнне і верагоднасць шматразовага ўжывання ў маўленні, другое ж, на нашу думку, мае пэўныя падставы з часам папоўніць слоўнік беларускай літаратурнай мовы, бо ўтваральнае слова заўсёднік актыўна функцыянуе ў мове.

Пакуль не фіксуецца слоўнікамі беларускай мовы, а значыць, даюць пэўныя падставы аднесці да аказіянальнай лексікі такія словы, як гарынь і наіў: Дык давай, Леанід, вінаграднай гарынню парадуй крышталь... [2, с. 132]; І трызніў мой наіў, што ў тлумнай мітусні Пабольшала святла, паменишала хлусні [2, с. 30]. Іх семантыка дастаткова празрыстая.

Аказіянальныя прыметнікі маюць, бадай, найбольшую частотнасць у кнізе Рыгора Сітніцы. Аўтар аддае перавагу кампазітам, утвораным спосабам чыстага складання, са спалучальнымі адносінамі кампанентаў: вільготна-лагодны, дажджова-арганны, дзённа-будзённы, латана-зрэбны, наіўна-юнацкі, палахліва-нясмелы, стэрыльна-нябесны, сумна-разумны, шчымліва-журботны і інш.: Напачатку ледзь-ледзь па заспаных павеках начных аблачын, Па вяршалінах дрэў і па ранішніх снах закаханых дзяўчын, І па вільчыках дахаў – вільготна-лагодным мазком акварэлі... [2, с. 111]; І ў дажджова-арганнай санаце, Што з душы маёй вымые хлуд, Ружанстоцкая Божая Маці Мне ласкава падорыць свой Цуд [2, с. 105]; Ля вежаў наваградскіх – чужы? – апоўначы загаварылі Дзве здані, ніколі не чутныя дзённа-будзённаму свету... [2, с. 50]; І душа, ў гэтым часе блукаючы, долго бамжа ці клашара На сябе прымярае кашуляй латана-зрэбнаю [2, с. 42]; Бо ў такое пары ёсць для кожнага некалькі дзён, каб сябе ашукаць адшуканым у згадках падманам – Недаснёным калісьці наіўна-юнацкім раманам, Перарваным, як сон [2, с. 138]; [Цуда] Палахліва-нясмелае – белое, белое... Урачыстае – чыстае, чыстае, чыстае... [2, с. 116]; ... І стэрыльна-нябеснук белай цішаю Забінтую падрапаную душу [2, с. 116]; Ды адкуль яму [ліхтару] гедць з чужою сумна-разумных людзей, што ніколі нам двойчы не быць у адной і той жа вадзе [2, с. 85]; О, якая шчымліва-журботная ёсць для душы асалода... [2, с. 96].

З іншых аказіянальных прыметнікаў адзначым такія дэрываты, як першаснежны, хэвіметалагітарны, зялёнакосы, зялёнабровы, спеўнагалосы, стваранна-суфіксальным і складана-нульсуфіксальным спосабамі... *Біттам бачыш, як белое, чыстае, мяккае*, Першаснежнае дзіва сыходзіць з нябёс [2, с. 116]; Між хэвіметалагітарнага скуголення, скрыгату, скрыпу Сястрой міласэрнай ахвярнаю застанься, маленькая скрыпка [2, с. 120]; Дзе ты, Дуброва? Як я любіў цябе зялёнакасаю, зялёнабровой! [2, с. 168]; Я дакладна ведаю, што гэта мяне прывеціў Анёлак маёй Сястры; Мама маёй малодшай, сястры міласэрнай, спеўнагалосай... [2, с. 174] Тры апошнія лексемы пашыраны ў паэтычнай мове аўтараў розных гадоў. Прынамсі, слова зялёнакосы намі адзначана ў М. Лужаніна [3, с. 72].

Аказіянальныя дзеясловы, як ні дзіўна, прадстаўлены ў кнізе Р. Сітніцы мінімальна. І гэта пры тым, што паэт лічыць сябе духоўна і творча бліжэй з другім Рыгорам – Барадуліным, у якога дзеяслоўных наватвораў хоць адбаўляй (крыжачыць, прымедальіцца і інш). Намі адзначаны толькі адзінкавыя лексемы, якія, да таго ж, ужываліся яшчэ ў мінулым стагоддзі рознымі аўтарамі: кунежыцца, раз'ясніць, разнасцежыць: Ранак першага студзеня. Дзве тысячы першы год кунежыцца ў найсаладзейшым сне... [2, с. 38]; Калі ж праз ноч-журбу дарога наўздагад, – Святло запаліць Ліст, раз'ясніць цемру Гайдн [2, с. 117]; Наіўна – раз'ясніць цемру, наіўна – журбу расчуліць [2, с. 120]; Каб наш распагодзіўся лёс, Раз'ясніўшы цемру хмурынаў... [2, с. 163]; *Іграла юная скрыпка, як тое ёй і належыць, Як часам бывае, хочацца душы сваю разнасцежыць* [2, с. 120]. Дэрыват разнасцежыць з іншым націскам фіксуецца слоўнікамі літаратурнай мовы.

Трохі часцей звяртаецца паэт да стварэння аказіянальных прыслоўяў і слоў катэгорыі стаў: бегалоса, світальна, тысячасвечна, бязмэтава, трызорна, трыясна, трысвечна: Чужое бяссонне самотным квадратам акна Крычыць безгалоса... [2, с. 14]; Па парках ліно разліўшы, нібыта неба На снезе малінай расціснутаю ці вішняй Світальна душу высвечвае... [2, с. 1]; На вуліцы, дзе ты жывеш, Пад раніцу неспадзявана абое пад выглядам каштана Тысячасвечна – як Асанна! – Расцівіў мой закаханы перш [2, с. 78]; ...*Ісці* бязмэтава... [2, с. 92]; Ды свецяць пашчотаю горкай Мне тры спавядальныя зоркі: Мама, Тата, Сястра. Трызорна, трыясна, трысвечна [2, с. 178]. Спосабы іх дэрывацыі – прэфіксальна-нульсуфіксальны, суфіксальны і складана-суфіксальны.

Такім чынам, разгледзеўшы ўжыванне аказіянальных лексем у кнізе Р. Сітніцы «Ток», можна канстатаваць, што паэт патрабавальна і строга ставіцца да стварэння новых лексем, не злоўжывае гэтым прыёмам. Часам нават здзіўляешся стрыманасці аўтара, што, магчыма, тлумачыцца яго характарам мастака: ніводнага штрыха лішняга, ніводнага мазка, бо на палатне гэта будзе заўважна. У тым ліку на палатне паэтычным.

Па частотнасці ўжывання на першым месцы ідзе прыметнік, другім – назоўнік, трэцім – прыслоўе і словы катэгорыі стану. Вельмі рэдка аўтар звяртаецца да стварэння дзеяслоўных аказіяналізмаў. Магчыма, таму, што аказіянальныя дзеясловы шырока ўжываліся і ўжываюцца іншымі аўтарамі (У. Дубоўка, Я. Пушча, Р. Барадулін, Д. Пятровіч). Калі гаварыць пра спосабы ўтварэння аказіяналізмаў, то гэта традыцыйна кампазіцыя (асабліва пры дэрывацыі прыметніка і назоўніка), суфіксальны (найчасцей пры дэрывацыі назоўніка і прыслоўя). Нягледзячы на ўмераную частотнасць аказіяналізмаў у кнізе «Ток» (намі зафіксавана каля 60 наватвораў), Р. Сітніцу нельга аднесці да творцаў, якія грэбуюць ужываннем аўтарскіх лексем. Проста паэт ведае меру, бачыць мяжу паміж літаратурнай мовай і аўтарскім маўленнем і не дазваляе сабе яе пераходзіць без яўнай неабходнасці.

ЛІТАРАТУРА

1. Вознесенский, А. А. Стихотворения / А. Вознесенский. – М. : Молодая гвардия, 1991. – 170 с.
2. Сітніца, Р. Ток : кніга паэзіі / Р. Сітніца. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2018. – 232 с.
3. Шабовіч, М. В. Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гадоў XX стагоддзя : манаграфія / М. В. Шабовіч ; навук. рэд. П. А. Міхайлаў. – Мінск, 2013. – 198 с.